

BIOGRAD U XVII. I XVIII. STOLJEĆU

LOVORKA ČORALIĆ
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Zagreb

UDK: 949.75:338"16-17" Biograd
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 21. X. 1994.

U uvodu je iznesen osvrt na dosadašnje rezultate historiografije o prošlosti biogradskog kraja, napose za razdoblje XVII. i XVIII. st. Autorica potom ukratko prikazuje povijesni razvoj Biograda za mletačko-turskih ratova, napose kandijskog rata, kada je u turskim provalama Biograd porušen. U drugom dijelu rada autorica na osnovi izvorne građe iz zadarskog arhiva (bilježnički spisi) ukazuje na oblike agrarnih odnosa biogradskog područja, posebno se baveći istaknutijim i u izvorima najčešće spominjanim nositeljima agrarnog poslovanja.

Istraživanje, analiza i ocjena povijesnog razvoja pojedinih mikroregija u vremenski omeđenom razdoblju, metodološki je problem koji iziskuje cjelovito sagledavanje svih povijesnih datosti koje čine ključne sastavnice povijesne događajnice na tom području. Odabirući za temu ovoga rada područje Biograda i njegove okolice odlučila sam se za prikaz XVII. i XVIII. stoljeća, vremena kada se u čitavoj Dalmaciji, napose sjevernom dijelu, odigravaju krupne promjene čije će posljedice utjecati na povijesni razvoj ovoga kraja tijekom idućih stoljeća. Turske provale, započete još sredinom XV. stoljeća, u ovom razdoblju kulminiraju kandijskim i morejskim ratom, posljedice kojih su razaranja i nestanak čitavih sela, raseljavanje starosjedilačkog stanovništva, te, prestankom ratne stihije, postupan, ali po ovaj kraj sudbonosan proces migracija, etničkih i vjerskih promjena uvjetovanih planskim doseljavanjem novog življa na opustošena područja.

Kao osnovni izvor za istraživanje prošlosti biogradskog kraja u razdoblju XVII. i XVIII. stoljeća, koristila sam, pored dosadašnjih rezultata historiografije, izvornu arhivsku građu iz zadarskog arhiva (prvenstveno spise zadarskih bilježnika). Pri tome je težište istraživanja, pored neizbježnog i

prijeko potrebnog ukazivanja na opće, prije svega vojne i društvene prilike, usmjereno prikazivanju gospodarskih prilika, napose agrarno-proizvodnih odnosa u biogradskom kraju toga vremena.

Historiografija

Područje Biograda i biogradskog okružja zastupljeno je u istraživanjima povjesničara, povjesničara umjetnosti i arheologa primjetnim brojem radova. Najčešće je riječ o studijama koje se bave starijom prošlošću, arheološkim lokalitetima i nalazima, kao i umjetničkom baštinom biogradskog područja. Jedinstvena monografija koja bi obuhvatila sve, u više studija različitog znanstvenog karaktera istražene i obrađene aspekte iz povijesti biogradskog kraja, na žalost, do danas nije napisana. Pokušaj da se organiziranjem znanstvenog skupa o prošlosti biogradskoga kraja (održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. god.), objedine dosadašnja interdisciplinarna znanstvena dostignuća, urodio je objavljivanjem zbornika *Biograd i njegova okolica u prošlosti* (Zadar 1990.), koji zahvaljujući raznovrsnim priložima iz više znanstvenih područja, predstavlja do sada najcjelovitiji pregled povijesnog razvoja i kulturno-umjetničke baštine ovoga područja.

Razdoblje iz prošlosti biogradskog kraja koje još uvijek iziskuje temeljitu znanstvenu analizu i prosudbu, te koje je i u Biogradskom zborniku gotovo u potpunosti izostavljeno, period je XVII. i XVIII. stoljeća, napose doba mletačko-turskih ratova i njihovih posljedica i odraza na život stanovništva toga kraja. U historiografiji koja se doticala biogradskog područja o tom se razdoblju uglavnom pisalo na ujednačen, u većini studija ponavljan i gotovo istovjetan način, tako da su se istraživači uglavnom bavili konkretnim, faktografskim podacima u svezi vojnih zbivanja na biogradskom području u vrijeme turskih provala i ratova (napose kandijskog rata). Tek je manji dio povjesničara, o čemu će nešto kasnije biti više riječi, pažnju usmjerio na problematiku odjeka ratnih zbivanja i turskih pustošenja po život stanovništva toga kraja, uglavnom se baveći demografskim promjenama, doseljavanjem i strukturom novih stanovnika, koji na biogradski prostor pristižu tijekom XVII. i XVIII. stoljeća.

Kada je riječ o mogućnosti korištenja do sada objavljenih izvora koji se bave razdobljem mletačko-turskih ratova u Dalmaciji tijekom XVII. stoljeća, potrebno je ukazati na nekoliko djela. Ponajprije, značajan izvor za

poznavanje općih prilika na biogradskom području, napose vojnog stanja, fortifikacija, ali i demografskih prilika i naseljenosti, predstavljaju izvještaji generalnih providura Dalmacije, knezova i kapetana Zadra i zadarskog okružja, koje su po isteku službe podnosili mletačkom senatu.¹ Iako je građa za *Istoriju kotarskih uskoka* (sv. I-II, Beograd 1950-51) B. Desnice sabirana uz primjetnu pristranost i u skladu s uvriježenom tradicijom srpske historiografije da pravoslavnom žiteljstvu Dalmacije pridaje pretežit značaj, ova zbirka dokumenata također se može ubrojiti u najčešće korištene izvore za prošlost biogradskog područja u XVII. stoljeću. Treću, iako podacima nešto manje sadržajnu zbirku izvora čine podaci iz dnevnika (I Diarii) mletačkog kroničara Marina Sanuda.² Osim prethodno spomenutih izvora, nezaobilaznih prilikom proučavanja navedene problematike, potrebno je, iako su podaci o biogradskom kraju sadržani krajnje sporadično, spomenuti Solitrove *Povijesne dokumente o Istri i Dalmaciji* (Split 1989), odabranu građu iz Historijskog arhiva u Zadru koju je pod naslovom *Miscellanea Jadertina* priredio S. Antoljak,³ te, kao izvor putopisnog karaktera, koji se odnosi na drugu polovicu XVIII. stoljeća, poznati *Put po Dalmaciji* talijanskog prirodoslovca Alberta Fortisa (Zagreb 1984.).

Biogradsko područje zastupljeno je u sintezama prošlosti Dalmacije i zadarskog područja u krajnje sažetim crtama i gotovo uvijek samo kada se radi o razdoblju ratnih događanja na sjevernodalmatinskom području od XV. do XVII. stoljeća.⁴

Crkvene prilike Biograda i njegova okružja najcjelovitije su zastupljene u više od jednog stoljeća staroj sintezi C. F. Bianchija *Zara cristiana*, u kojoj,

1 *Mletačka uputstva i izvještaji* (priredio G. NOVAK, knj. IV, MSHSM, sv. 47, Zagreb 1964; knj. VI, MSHSM, sv. 49, 1970; knj. VII, MSHSM, sv. 50, 1972; knj. VIII, MSHSM, sv. 51, 1977.

2 M. SANUDO, *I Diarii*, I-LVIII, Venezia 1879-1909. Izvatke s građom o našoj povijesti sabrali su I. KUKULJEVIĆ, *Odnosaji skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom priobćeni u izvadcih*. Iz rukopisnih ljetopisih Marina Sanuda, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, sv. V, Zagreb 1859, str. 1-160; sv. VI, 1863, str. 161-476; sv. VIII, 1865, str. 1-256; sv. XII, 1875, str. 257-336. Podatke od 1526. godine nadalje objavio je F. RAČKI, *Izvodi za jugoslavensku povijest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za god. 1526-1533*, *Starine JAZU*, sv. XV, Zagreb 1883, str. 180-240; sv. XVI, 1884, str. 130-208; sv. XXI, 1889, str. 133-183; sv. XXIV, 1891, str. 161-203; sv. XXV, 1892, str. 103-133.

3 Sv. I, *Zadar* 1949; sv. II-IV, *Zadar 1950-1952*.

4 G. NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, sv. II, Zagreb 1944, str. 222; ISTI, *Presjek kroz povijest Zadra, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 11-12, *Zadar* 1965, str. 55-56; T. RAUKAR - I. PETRICIOLI - F. ŠVELEC - Š. PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom* (Prošlost Zadra III, dalje: PZ III), *Zadar* 1987, str. 366-367, 370, 503, 505.

pored općeg pregleda duhovnog života, crkvenih objekata i bratovština, zatičemo i podatke o prilikama u vrijeme kandijskog rata.⁵

Kada je riječ o studijama koje se isključivo bave povijesnim razvojem biogradskog kraja kao najcjelovitiji se ističe davni rad L. Jelića *Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju* u kojem su odjeci kandijskog rata, uloga tamošnjeg stanovništva u obrani mletačke granice, kao i postojeći fortifikacijski objekti, najiscrpnije prikazani.⁶ Naposljetku, u najnovije doba se kao predani istraživač prošlosti i kulturne baštine biogradskog kraja izdvaja L. Kos, u čijim brojnim radovima zatičemo niz vrijednih i arhivskim istraživanjima obogaćenih podataka o Biogradu u XVII. i XVIII. stoljeću.⁷

Najviše podataka o biogradskom kraju u XVII. stoljeću zatičemo u sintezama i studijama koje obrađuju povijest kandijskog rata u Dalmaciji. U sklopu sinteza izdvajaju se djela suvremenika ondašnjih zbivanja S. Anticana, G. Brusonija, A. Valiera i F. Difnika, koja imaju obilježje tiskanih izvora.⁸ Njihove podatke uvelike je koristila i sva kasnija, pa i najsuvremenija historiografija. Od suvremenih povjesničara sintezu kandijskog rata u Dalmaciji izradili su srpski autori M. Jačov i G. Stanojević, obojica s izrazitim naglaskom na isticanju »pravoslavnog« karaktera Dalmacije i njegove važnosti za konačne uspjehe mletačke vojske u istjerivanju Turaka.⁹ Primjedba napose vrijedi za djela M. Jačova, koji, metodološki se nimalo ne udaljavajući od tradicionalne »događajnice« u pristupu problematici, svjesno poistovjećuje naziv morlaci sa srpskim etnikumom, te, uz očito iskrivljavanje izvorne građe,

5 Sv. II, Zara 1879, str. 151-155. usporedi i djelo istog autora *Fasti di Zara*, Zara 1888, str. 82, 94, 97.

6 Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, god. II, Zadar 1898, str. 33-126.

7 Usporedi samo najvažnije radove: Pašmanski kanal - njegova uloga i značenje za Vranu, u: *Povijest Vrane*, P. I. Instituta JAZU u Zadru, Zadar 1971, str. 477-501; ISTI, Pisana riječ Biograda i njegova područja kroz stoljeća, *Zadarska revija*, god. XXXVII, br. 5-6, Zadar 1988, str. 417-433; ISTI, Kronika, Pregled važnijih vijesti o Biogradu i njegovim naseljima kroz stoljeća, *Biogradski zbornik*, sv. I, Zadar 1990, str. 539-558; ISTI, Dva rukopisna izvještaja u mletačkim arhivima iz godine 1125. i 1646. o rušenju Biograda, *ibid.*, str. 409-426.

8 S. ANTICANO, Frammenti storici della guerra in Dalmazia, Venezia 1649; G. BRUSONI, Historia dell'ultima guerra tra Veneziani e Turchi, sv. II, Venezia 1673; A. VALIERO, Historia della guerra di Candia, Venezia 1679; F. DIFNIK, Povijest kandijskog rata u Dalmaciji, Split 1986.

9 M. JAČOV, Le guerre Veneto-Turche del XVII secolo in Dalmazia, *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, vol. XX, Venezia 1991. Usporedi i knjigu istog autora Venecija i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku, Beograd 1984; G. STANOJEVIĆ, Dalmacija u doba kandijskog rata (1645-1669), *Vesnik Vojnog muzeja JNA*, knj. 5, sv. 2, Beograd 1958, str. 93-182.

povijest Dalmacije u XVII. i XVIII. stoljeću isključivo prikazuje kao povijest pravoslavnog življa koje se na ove prostore tada tek započinje doseljavati.¹⁰

Od pojedinačnih studija koje sadrže podatke o Biogradu u vrijeme kandijskog rata, vrijedi izdvojiti dragocjene i na izvornoj građi utemeljene priloge S. M. Traljića i S. Buzov,¹¹ te, napose kada je riječ o demografskim kretanjima, migracijama i promjenama u sastavu stanovništva biogradskog područja, opsežnu studiju A. R. Filipija.¹² Naposljetku, iako se izravno ne dotiče Biograda, Š. Peričić u više studija o obilježjima sustava Vojne granice u sjevernoj Dalmaciji donosi sistematski razrađen pregled vojne i teritorijalne organizacije Granice, njezinih vojnih dužnosnika (glavara, časnika), kao i njezinog konkretnog djelovanja u općem sustavu dalmatinskih protuturskih graničnih područja.¹³

U sklopu prikazivanja odjeka i posljedica mletačko-turskih ratova na biogradskom području, više se istraživača posebno usmjerilo na prikaz demografskih prilika, donoseći, na osnovu izvorne arhivske građe, dragocjene popise stanovništva (obitelji, kućedomaćina, vojnih dužnosnika, župnika) ovoga kraja u razdoblju XVII. i XVIII. stoljeća.¹⁴

-
- 10 O Jačovičevu pristupu i »istraživanju« povijesti Dalmacije usporedi recenzije: N. CRNKOVIĆ, Povijesne zablude knjige M. Jačova »Venecija i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku«, *Croatica Christiana periodica* (dalje: CCP), god. XIII, br. 24, Zagreb 1989, str. 116-136; L. ČORALIĆ, Nove povijesne stramputice u knjizi Marka Jačova »La guerre Veneto-Turche del XVII secolo in Dalmazia«, CCP, god. XVI, br. 30, Zagreb 1992, str. 254-266; Usporedi i djelo M. BOGOVIĆA, Katolička Crkva i pravoslavlje za mletačke vladavine, Zagreb 1993 (pogovor »Novija bibliografija o katoličko-pravoslavnim odnosima u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine«, str. 1-11).
- 11 S. M. TRALJIĆ, Vrana pod turskom upravom, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. IX, Zadar 1962, str. 337-358; ISTI, Zadar i turska pozadina od XV. do potkraj XVII. stoljeća, *ibid.*, sv. XI-XII, Zadar 1965, str. 203-227; ISTI, Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine, u: *Povijest Vrane*, str. 343-377; Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. stoljeću, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XX, Zadar 1973, str. 447-458; S. BUZOV, Razgraničenje između bosanskog pašaluka i mletačke Dalmacije nakon kandijskog rata, *Povijesni prilozi*, 12, Zagreb 1993, str. 1-38.
- 12 Biogradsko-vransko primorje u doba mletačko-turskih ratova, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XIX, Zadar 1972, str. 405-497.
- 13 Š. PERIČIĆ, Vojna krajina u Dalmaciji, u: *Vojna krajina (zbornik)*, Zagreb 1984, str. 199-204; ISTI, Glavari i časnici vojne krajine u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. XXXV, Zadar 1993, str. 219-232.
- 14 R. JELIĆ, Stanovništvo kopnenog dijela zadarskog područja 1608. i 1695., *Zadarska revija*, god. XXXIV, br. 6, Zadar 1985, str. 555-573; ISTI, Tri priloga o stanovništvu biogradskog primorja, *ibid.*, god. XXXVI, br. 3, Zadar 1987, str. 215-226; G. STANOJEVIĆ, Popis stanovništva i zemlje u okolici Zadra iz 1756. godine, *Miscellanea*, Istorjski institut, Grada, knj. XVI, Beograd 1988, str. 49-126.

Već spomenuti radovi S. M. Traljica najčešće uključuju i rjeđe spominjanu temu agrarno-proizvodnih odnosa na biogradskom području, pri čemu se autor napose zadržava na položaju obrađivača graničnih zemljišnih posjeda u vlasništvu turskih feudalaca (npr. vranskih gospodara Durakbegovića). Dragocjene podatke o agrarno-proizvodnim odnosima u vrijeme i nakon mletačko-turskih ratova za prostor čitave Dalmacije, s posebnim osvrtom na sjevernodalmatinsko (samim time i biogradsko) područje, pruža studija Š. Peričića,¹⁵ dok je uključenost biogradskog agrarnog zaleđa u jedan od najvećih feuda Dalmacije - feud obitelji Borelli, prikazao B. Grgin.¹⁶ U svezi s agrarnim odnosima na biogradsko-vranskom području došlo je krajem XVII. stoljeća do pobune tamošnjih seljaka protiv tadašnjeg guvernera Šimuna Bortolazzija, te je taj događaj obrađen u sintezi S. Antoljaka *Bune pučana i seljaka*,¹⁷ te u više pojedinačnih priloga već spomenutog autora.

Naposlijetku, kao osnovna informacija za opće prilike na biogradskom području u XVII. i XVIII. stoljeću mogu poslužiti i enciklopedijski tekstovi, od kojih se iscrpnošću i cjelovitošću prikaza izdvajaju članci u *Hrvatskoj i Pomorskoj enciklopediji*.¹⁸

U vrtlogu turskih prodora i ratova (XV-XVI. st.)

Višestoljetno razdoblje povijesti biogradskog kraja, kao i čitavog područja sjeverne Dalmacije, obilježeno je u razdoblju od XV. do XVII. stoljeća turskim prodorima i mletačko-turskim ratovima, čije su posljedice imale višestruko negativan utjecaj na opće prilike i razvoj toga kraja.

Turski upadi na područje Ravnih kotara zabilježeni su već 1432. godine, da bi nakon pada Bosne 1463. njihovi prodori i pustošenja sjevernodalmatinskog, te tako i biogradskog kraja, postali sve učestaliji. U razdoblju od 1468. do 1492. godine turske su provale sve učestalije, da bi 1499. godine vojska Skenderpaše doprla gotovo do samog Biograda, prilikom čega teško strada

15 Prilog poznavanju agrarnih odnosa u Mletačkoj Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. XXXIV, Zadar 1992, str. 135-159.

16 Feudi u Mletačkoj Dalmaciji u 18. stoljeću, *Historijski zbornik*, god. XLIII (1), Zagreb 1990, str. 31-32.

17 Zagreb 1956, str. 56-57.

18 Sv. II, Zagreb 1941, str. 572-573 (autor teksta M. BARADA); sv. I, Zagreb 1972, str. 363 (autor teksta M. ŠEPER).

obliznje selo Rogovo. Drugom većom provalom u siječnju 1521. godine stradalo je sedam sela biogradskog primorja, a prema onodobnim izvorima Turci su tada zarobili 114 ljudi i oteli 1245 grla stoke. Tijekom XVI. stoljeća redom su pod tursku vlast potpadale utvrde u zaleđu Zadra i Biograda, ostavljajući otvoren prostor za prodore do samih gradskih zidina te svodeći njihov teritorij na uzak pojas obalnog distrikta. Godine 1514. zauzet je Karin, a 1527. Benkovac i okolica do sela Kličavice gdje se tada neko vrijeme nalazila granica zadarskog teritorija. U ratu 1538. osvojene su važne strateške utvrde mletačkog obrambenog pojasa u biogradsko-zadarskom zaleđu - Vrana i Nadin, dok su Zemunik, Poličnik, Suhovare i Učitelja Vas (koji su osmanlijski osvajači preimenovali u Sedd-I-Islam) pali u ciparskom ratu (1570-73. god.). Čini se da je tijekom ciparskog rata teško stradao i sam Biograd, koji je, kako svjedoče nešto kasnije vizitacije, gotovo potpuno opustio te je nešto kasnije ponovno naseljen dovođenjem 60 obitelji iz okupiranog sela Tinj. Završetkom ciparskog rata sklopljen je 7. ožujka 1573. godine mirovni ugovor nazvan prema mletačkom i turskom pregovaraču »Mir Soranzo - Ferhad-paša«. Turci su mirovnim razgraničenjem stekli veći dio Ravnih kotara, dok je u mletačkoj vlasti ostao uzak obalni pojas koji je počinjao u selu Docu (današnja Pridraga kraj Novigrada), a završavao kod sela Pakoštane. U biogradskom primorju granica je tekla prvom gorskom kosinom (današnje biogradsko naselje Kosa) iznad Sv. Petra (donedavna Krmčina), Turnja, Sv. Filipa i Jakova, Biograda i Pakoštana. Time je istočna polovica biogradskog teritorija s Rogovom i Vrbicom pripala Turcima, koji su na lokalitetu Dvorina (Rogovšćica) uspostavili pograničnu carinu i stražarnicu. Posljedicama ciparskog rata i uvjetima mirovnog razgraničenja Biograd je postao najjisturenija i u ovom području najvažnija mletačka obrambena utvrda, te će od tada, tijekom čitavog idućeg stoljeća, život na tom prostoru biti podređen vojno-obrambenim interesima i zahtjevima mletačkog vojnog zapovjedništva sjevernodalmatinskog područja. Na osvojenom području Turci su organizirali upravnu, vojnu i sudsku vlast. Na mjesto kliškog sandžakata koji je postojao od 1537. (godina pada utvrde Klis) do 1580. godine, a u sastavu kojega se nalazio do tada osvojeni dio Ravnih kotara, godine 1580. je osnovan krčko-lički sandžakat sa sjedištem u Kninu. Novouspostavljeni sandžakat bio je podijeljen na sedam kapetanija: kninsku, skradinsku, nadinsku, zemuničku, islamsku, obrovačku i udbinsku. Sandžakatom je upravljao sandžakbeg koji je najčešće boravio u Vrani, dok se sudska vlast nalazila u sijelu kadiluka (isprva u Skradinu, a potom u Kninu). Zemljišne posjede na osvojenom području Turci su dodjeljivali svojim

vojnima koji su se istakli prilikom spomenutih ratnih pohoda i osvajanja. Najveći veleposjed stekli su vranski begovi-kapetani čiji je zijamet sezao od Zlosela (današnjeg Pirovca), preko Vrane do Zemunika.¹⁹ Turski prodori, čija je opasnost postojala jednako i u vrijeme mira i rata, ugrožavali su svakodnevlje stanovništva na pograničnom području, a opća nestabilnost življenja, vojna obveza i nameti feudalnih gospodara uvjetovali su stalne prijelaze i komešanja s obje strane nesigurne granice. Izvori svjedoče da ni u godinama nakon zaključenja mira 1573. godine pogranični sukobi i čarkanja na biogradskoj granici nisu prestajali. Tako su u razdoblju od 1580. do 1582. godine na biogradski teritorij provalili Turci nastanjeni u Vrani, oteli 11 djece, pobili osam osoba, ranili mnoge tamošnje seljane, te oteli stoku. Godine 1611. Turci iz Vrane su se spustili prema moru i pljačkali u okolici Turnja, Biograda i Novigrada, odakle su odveli 300 glava stoke.²⁰ Osim stalnih turskih upada, biogradsko područje su ugrožavali i česti upadi senjskih uskoka, koji su, bez obzira o kojoj se strani radilo, kao osnovni motiv svojih provala imali otimanje i pljačku.²¹

Demografske prilike u vrijeme turskih prodora i ratova

Turski prodori i pustošenja, dugogodišnje trajanje iscrpljujućih mletačko-turskih ratova, postepen gubitak zaleđa te, napose nakon ciparskog rata, pretvaranje Biograda u najvažniju mletačku obrambenu utvrdu na ovom području, uzrokovali su znatne demografske poremećaje na širim prostorima biogradskog primorja. Turska osvajanja i razaranje čitavih sela i utvrda dovodila su do neprestanih preseljavanja tamošnjeg življa u sigurnije i zaštićenije utvrde i naselja uz samu obalu zadarsko-biogradskog primorja. U vrijeme kada su turski prodori dopirali iz tih naselja, stanovništvo se, makar privremeno, sklanjalo na obližnje otoke. Sveukupno gledano, razdoblje XVI. i XVII. stoljeća doba je nesigurnosti življenja na prostorima biogradskog primorja, posljedice kojega su se izražavale stalnim migracijskim kretanjima na mikroregionalnoj razini. O tome svjedoče izvještaji mletačkih generalnih providura i vojnih zapovjednika Dalmacije, zadarskih kneževa i kapetana,

19 L. JELIĆ 1898, str. 38-39, 46-48; R. JELIĆ 1987, str. 215-216; S. M. TRALJIĆ 1973, str. 453; A. R. FILIPI 1972, str. 452-453; PZ III, str. 359; L. KOS 1988, str. 420-421.

20 A. R. FILIPI 1972, str. 454-455.

21 L. KOS 1971, str. 494.

posebnih izaslanika (sindika) mletačkog Senata, koje su ovi dužnosnici podnosili mletačkoj vladi nakon povratka iz Dalmacije. Pored toga, vizitacije apostolskih vizitatora, nastale neposredno nakon završetka pojedinih ratnih ciklusa, dragocjeno su svjedočanstvo o demografskim prilikama i promjenama na tim prostorima.

Jedan od prvih zbirnih popisa stanovništva zadarsko-biogradskog kraja načinio je 1527. godine zadarski kapetan Zacharia Valaresso. Prema tom popisu Biograd je imao svega 70 žitelja, tj. manje od većine naselja uzduž zadarsko-biogradskog primorja, po čemu se može zaključiti da je tijekom turske provala 1521. godine stradao više od ostalih mjesta.²²

Godine 1578. nastao je izvještaj Alvisea Dolfina, do tada kneza Zadra. U svome izvještaju mletačkoj vladi po povratku s dužnosti u Dalmaciji, Dolfin ističe da je tek dio mjesta zadarsko-biogradskog primorja i zaleđa naseljen. Među mjestima u kojima boravi stanovništvo Dolfin spominje sela Sukošan, Turanj, Pakoštane i Biograd.²³

Zanimljivo svjedočanstvo predstavlja vizitacija apostolskog vizitatora Augustina Valiera koji je 1579. godine pristigao u Biograd (in Jadra Veteri). Ne donoseći podatke o točnom broju stanovnika, Valier navodi da u mjestu obitavaju 173 osobe koje su sposobne za primanje svete pričesti.²⁴

Iako izvještaj kapetana Zadra Lorenza Cocca 1581. godine ponajviše sadrži podatke o utvrđivanju i vojnoj snazi Biograda, ovdje nalazimo i podatke o doseljavanju više od 60 obitelji, koje su najvjerojatnije u Biograd pristigle iz sela Tinj.²⁵ Konkretno podatke o brojčanom stanju biogradskog stanovništva donosi bivši zadarski knez Zuane Battista Michiel 1586. godine, koji navodi da Biograd ima 95 osoba sposobnih za oružje, 97 žena, 94 dječaka i 85 djevojčica. Spomenuti žitelji prisiljeni su obrađivati ne samo svoje, sada krajnje skućene zemljišne posjede, već i one koji se nalaze na graničnom turskom teritoriju. Dozvolu za to dobivaju od tamošnjih vlasti i uz ugovorenu malu odštetu. Ističe da pogranične zemlje ne obrađuju turski naseljenici, jer se boje čestih uskočkih napada.²⁶ Kratak spomen o Biogradu zatičemo i u izvještaju kapetana Zadra Vicenza Morosinija 1589. godine, koji, nabrajajući

22 R. JELIĆ 1985, str. 556; A. R. FILIPI 1972, str. 452.

23 Mletačka uputstva i izvještaji, sv. IV., str. 221, 224.

24 A. R. FILIPI 1972, str. 452-453.

25 Mletačka uputstva i izvještaji, sv. IV, str. 291; A. R. FILIPI 1972, str. 454.

26 Mletačka uputstva i izvještaji, sv. IV, str. 372; A. R. FILIPI 1972, str. 454.

sela u zadarsko-biogradskom području koja nisu potpala pod tursku vlast, Biograd ubraja u jedno od mjesta koja se nalaze pod mletačkom upravom.²⁷

Osim prethodno spomenute vizitacije Augustina Veniera iz 1579. godine, vrijedno je spomenuti i izvještaj apostolskog vizitatora Michaela Priulija iz 1603. godine. Nakon što je obišao otoke Sestrunj, Ugljan, Pašman i Vrgadu, Priuli se 28. travnja 1603. dovezao u Biograd (Jadram veteram), obišao župnu crkvu sv. Anastazije i okupljenom puku iznio razloge svoga dolaska. U opširno napisanoj vizitaciji Priuli donosi i podatke o stanovništvu Biograda. Navodi da Biograd tada ima 89 ognjišta, 280 osoba koje se pričešćuju, a sveukupno oko 600 stanovnika. Tome pribraja i deset obitelji u selu Pakoštane, koje su bile crkveno podređene Biogradu. Zanimljivi su i podaci o glagoljaškoj službi u mjestu koju obavlja župnik Mate Bataljić iz Sali, koji je vizitatoru predočio svoj glagoljski ritual.²⁸

Naposlijetku, za razdoblje do kandijskog rata, spomenut ćemo i popis stanovništva iz 1608. godine, sadržaj kojega je obradio i objavio R. Jelić.²⁹ Popis je obuhvatio sela na otočkom i kopnenom dijelu zadarskog distrikta, kao i sam grad Zadar. Prema popisu, u sastavu zadarskog područja koje nije potpalo pod tursku vlast nalazila su se sela na samoj obali, počevši od Pakoštana, preko Biograda, Sv. Filipa i Jakova i dalje do Posedarja. Prema popisu u Biogradu su se tada nalazila 142 muškarca sposobna za oružje, 184 žene, 76 dječaka, 48 djevojčica i 3 starije osobe, sveukupno 453 osobe.³⁰

Mletačka protuturska predstraža: utvrđivanje i vojna snaga Biograda do kandijskog rata

U vrijeme početnih turskih prodora na područje biogradskog primorja, najveći dio mjesta bio je neutvrđen i nezaštićen. Tijekom vremena, kako je intenzitet turskih provala jačao i postajao sve pogubnijim, u pojedinim se selima postupno podižu manje obrambene utvrde i bedemi, najčešće nedovoljne jačine da se odupru pohodima turskog osvajača. Tako je, primjerice, kraj Biograda kao važna stražarnica prema turskom teritoriju, djelovala kula na Vrčevu, koju je 1560. godine obnovio mletački vještak za utvrde Sforza

27 Mletačka uputstva i izvještaji, sv. IV, str. 443.

28 A. R. FILIPI 1972, str. 454-455.

29 R. JELIĆ 1985, str. 555-573.

30 R. JELIĆ 1985, str. 560-562.

Pallavicino. U kuli je neprekidno boravilo šest vojnika koji su težacima u primorju dojavljivali o kretanjima i mogućem primicanju Turaka, kako bi se u slučaju prodora mogli na vrijeme skloniti na otoke. Tijekom ciparskog rata kula je dopala u turske ruke te je bilo nužno uspostaviti nove i sigurnije obrambene položaje. Stoga tek nakon ciparskog rata, kada je nedjelotvornost mletačkog obrambenog sustava na zadarsko-biogradskom području plaćena gubitkom najvažnijih utvrda u unutrašnjosti, započinje sustavno utvrđivanje preostalih naselja toga kraja - tada najjisturenije točke mletačke sjevernodalmatinske bojišnice. Biogradske zidine tada popravlja i preuređuje generalni providur Dalmacije Alvise Grimani (1572-75), koji obnavlja i stari kaštel usred samog Biograda. O obnovi obrambenih bedema svjedoči i natpis uzidan nad gradskim vratima: *Aloysius (Grimani) Dalmatiae et (Albaniae) provisor generalis antiqua (moenia urbis) resta (uravit, anno Domini 1573-5)*.³¹ Opis Biograda, njegovog položaja i stanja obrambenih utvrda, donosi i već spomenuti kapetan Zadra Lorenzo Cocco u svom izvještaju 1581. godine. Cocco spominje Grimanijevu djelatnost na podizanju obrambenih utvrda Biograda s kopnene strane, te smatra da su zidine dovoljne da se u slučaju ratne opasnosti mjesto obrani s kopna, kao što su se obranila i druga mjesta na obali.³² Potvrdu da je mletačka vlada nakon poraznih rezultata ciparskog rata uistinu pokušala na biogradskom primorju uspostaviti valjaniji fortifikacijski sustav, pruža i izvještaj Filipa Pasqualiga na povratku s dužnosti providura mornarice i generalnog providura Kulfa i Dalmacije iz 1602. godine. Navodeći da je tijekom ciparskog rata većina utvrđenja na biogradskom području porušena, Pasqualigo ističe da je mletačka vlada uložila znatna financijska sredstva kako bi obnovila i pojačala obrambeni sustav od mjesta Rogovo prema Biogradu.³³ Kao jedno od sela zadarskog distrikta Biograd se spominje i u izvještaju dragomana Salvaga 1626. godine, te se ističe njegova uloga granične utvrde na mletačko-turskom razmeđu.³⁴ Naposljetku, u predvečerje kandijskog rata, podatke o vojnoj snazi i fortifikacijama Biograda i njegova područja, pruža izvještaj generalnog providura Dalmacije i Albanije Giovanni Battiste Grimanija iz 1644. godine. U prilogu izvještaju sadržani su podaci o vojnoj snazi pojedinih dalmatinskih gradova. Za Biograd se navodi

31 C. F. BIANCHI 1888, str. 82; ISTI 1879, str. 151; L. JELIĆ 1898, str. 46; A. R. FILIPI 1972, str. 452; L. KOS 1990, str. 418; PZ III, str. 359.

32 Mletačka uputstva i izvještaji, sv. IV, str. 291; A. R. FILIPI 1972, str. 454.

33 Mletačka uputstva i izvještaji, sv. VI, str. 106.

34 Mletačka uputstva i izvještaji, sv. VII., str. 28-30.

da raspolaže s 16 konjanika iz samog mjesta, kojima zapovjeda tamošnji kapetan, čija plaća iznosi 13,5 dukata. Spominjući događanja u neposrednom zaleđu Biograda, Grimani ističe da su Turci na samoj granici podigli naselje Vrbica. Ondje su, kako ističe, sagradili 90 kuća u koje su naselili »divlje i opasne« Vlahe. Zalaganjem Grimanija, turska namjera da se uspostavi novo naselje kao protuteža mletačkom obrambenom sustavu nije provedena, te je selo uskoro napušteno.³⁵

Hrvatske čete - nositelji obrambenog sustava vojne granice u biogradskom primorju

Nakon ciparskog rata, usporedo s popravkom i učvršćivanjem obrambenog sustava na biogradskom području, mletačko vojno zapovjedništvo radilo je i na ustroju tamošnjih vojnih postrojbi. Grimanijevom obnovom kopnenih zidina i kaštela unutar grada stvorena je mogućnost da u Biogradu stalno boravi zapovjednik tamošnjih vojnih postrojbi. U obnovljenom kaštelu sjedište je tada imao zapovjednik domaćih, hrvatskih četa (*governatore dei Croati di Zara Vecchia*), koji je bio podređen zapovjedniku hrvatskih četa u Ninu (*governatore, colonello dei Croati di Nona*). Čete su bile podijeljene na satnije koje su brojile po 50 vojnika. Djelomično su to bile konjaničke satnije (*Croati a cavallo*). Pored toga, pučanstvo priobalja ustrojilo je naoružane jedinice na brodicama (*barche armate dei Croati*), koje su vršile nadzornu službu na moru, a po potrebi mogle ratovati i na kopnu. Središte tih brodica bio je Biograd, čiji je zapovjednik imao upravnu, sudsku i vojnu vlast. Svaki je stanovnik biogradskog područja iznad 16 godina starosti bio obvezan na vojnu službu, a ukoliko se vojno djelovanje protezalo izvan užeg područja (posobe), svaki je vojnik dobivao plaću.³⁶ Guvernaduru biogradskog područja bili su podređeni domaći časnici, harambaše i serdari čiji se djelokrug i ovlast odnosila na pojedina sela.³⁷

35 Mletačka uputstva i izvještaji, sv. VII, str. 161, 167, 217, 219.

36 L. JELIĆ 1898, str. 46-47; A. R. FILIPI 1972, str. 454; L. KOS 1988, str. 421.

37 L. KOS 1971, str. 418.

Vojni zapovjednici biogradskog područja

Ljudstvo i časnički kadar vojnih postrojbi biogradskog područja činilo je, kako je prethodno rečeno, domaće pučanstvo. U nizu časnika, harambaša, serdara, kapetana i guvernadura biogradskog primorja tijekom mletačko-turških ratova, istaknuto mjesto pripada članovima obitelji Matković. Prema podacima u matici vjenčanih crkve sv. Stošije u Zadru nalazimo da je 1605. godine zapovjednik Biograda bio Jure Matković.³⁸ Od tridesetih godina XVII. stoljeća istaknuto ime hrvatskih četa biogradskog područja je Stjepan Matković, kasnije zapaženi sudionik kandijskog rata.³⁹ O istaknutoj ulozi obitelji Matković svjedoči i njihov kaštel u središtu stare biogradske jezgre gdje se mogao pročitati natpis *C Z M 1598*. L. Jelić smatra da je riječ o inicijalima Jurja (Zorzi) Matkovića, vjerojatno oca kasnijeg biogradskog guvernadura Stjepana. Godina obnove kaštela poklapa se s vremenom mletačke obnove biogradskih utvrda, a vjerojatno je da je sam kaštel obnovljen zalaganjem Jurja Matkovića. Od kraja ciparskog do kandijskog rata Matkovići se ubrajaju u najistaknutije biogradske obitelji, a njihovi predstavnici obnašaju najviše dužnosti u mletačkoj vojsci na ovom području. Prema popisu stanovništva zadarsko-biogradskog okruga iz 1608. godine, kao kapetani biogradskog primorja spominju se Mihovil i Toma Matković.⁴⁰ Uz navedenog Stjepana, spominje se tridesetih godina XVII. stoljeća i njegov brat Ambroz Matković, čije se sjedište nalazilo u spomenutom kaštelu u Biogradu.

Osim članova obitelji Matković, zapažena časnička mjesta u vojnim postrojbama biogradskog primorja imali su i članovi nekih drugih tamošnjih obitelji. Godine 1608., uz spomenutog Tomu i Mihovila Matkovića, spominju se kapetani hrvatskih četa u Biogradu Jure Drašković i Šimun Sodić, dok je u drugoj polovici XVII. st. istu službu obnašao Mile Šimičić. Naposljetku, osim časnika podrijetlom iz samog Biograda, u drugoj polovici XVII. stoljeća, mjesto guvernadura biogradskog područja obnašaju predstavnici istaknutih zadarskih plemićkih obitelji (Bortolazzi, Carnaruti, Spingaroli).⁴¹

38 A. R. FILIPI 1972, str. 455.

39 O Stjepanu Matkoviću sačuvan nam je zanimljiv izvor - njegovo pismo bosančicom (19. 2. 1639.) generalnom providuru u Zadru u kojem izvještava o kretanju turske vojske iz pravca Pirovca (L. JELIĆ 1898, str. 54-55; S. ANTOLJAK, *Miscellanea II-IV*, str. 94; A. R. FILIPI 1972, str. 456; L. KOS 1990, str. 548; ISTI 1988, str. 421.)

40 R. JELIĆ 1985, str. 559-561.

41 L. KOS 1990, str. 548.

Kandijski rat i razaranje Biograda (1646. god.)

Uoči kandijskog rata Biograd slovi kao vodeće mletačko obrambeno uporište na crti razgraničenja s turskom stečevinom u ovom dijelu Dalmacije. Vojne postrojbe kao i glavninu časničkog kadra biogradskog primorja čini domaći, hrvatski živalj, kako starosjedioci tako i doseljenici ili prebjeci s teritorija pod neposrednom turskom vlašću.

Kandijski rat (1645-1669) započela je Turska u proljeće 1645. godine kako bi Mletačkoj Republici preotela Kretu (Kandiju) - posljednje jako mletačko vojno uporište na Levantu. Osim na području Egejskog mora, važne vojne operacije odvijale su se i u zaleđu Dalmacije, zahvaćajući širok prostor od zadarskog distrikta do Boke kotorske. U Dalmaciji je rat započeo turskom gospodarskom blokadom dalmatinskih gradova, a opsežnija vojna djelovanja upadom Ibrahim-paše u sjevernu Dalmaciju i osvajanjem Novigrada u srpnju 1646. godine.

Na biogradskom području vojne operacije izazvane turskim zalijetanjima započele su i prije dolaska vojske predvođene Ibrahim-pašom. Prvi prodori na biogradsko primorje u kandijskom ratu vođeni su od strane vranskog bega Duraka, ali je nekoliko njegovih uzastopnih zalijetanja u biogradsku okolicu spriječio biogradski potpukovnik, Baranin Mihovil Kruta (Crutta). Nakon toga pod sam grad dopjeva s oko 1.000 vojnika lički sandžak Halilbeg. Ne mogavši osvojiti grad Halilbeg se povukao, prethodno zapalivši biogradsku varoš Grandu. Videći da će manje utvrđena i ljudstvom branjena mjesta kao Sv. Filip i Jakov i Pakoštane teško odoljeti novoj i silovitijoj turskoj provali koja se činila neminovnom, generalni providur Dalmacije Lunardo Foscolo je izdao naredbu prema kojoj su porušene utvrde u tim selima. Svi tamošnji muškarci sposobni za oružje premješteni su u Biograd, a žene i djeca sklonjeni na obližnje otoke. Nakon nekoliko uzastopnih, redovito neuspješnih turskih provala i pokušaja osvajanja Biograda, tursko je vojno zapovjedništvo odlučilo na ovo područje poslati znatne vojne snage. U kolovozu 1646. u biogradsko primorje provalio je Ibrahim-paša s oko 20.000 vojnika, utaborivši se kraj potoka Kakme u Vranskom polju. U prvom naletu, 23. kolovoza, Ibrahim-paša je s oko 3.000 ljudi osvojio i porušio naselje Turanj, te potom glavninu ljudstva usmjerio napadu samog Biograda. Grad su tada branili istaknuti časnici u mletačkoj vojnoj službi, proslavljeni kako u prethodnim, tako i u ovom mletačko-turskom sukobu - zadarski plemić i knez Franjo Posedarski, Mihovil Kruta, Marko Marković i Biograđanin Stjepan Matković.

Prvi napad na Biograd odbijen je s četiri poginula vojnika na turskoj strani. Ibrahim-paša potom je započeo razarati obrambene utvrde grada snažnom artiljerijskom vatrom iz velikog topa smještenog kraj bunara Bošana nedaleko od Biograda. Mletačko brodovlje se prema Foscolovoj naredbi usidrilo kraj Biograda i odgovaralo na vatru, ali je njihova učinkovitost znatno umanjena nedjelotvornim i neusklađenim komandama tamošnjeg mletačkog zapovjedništva. Nakon što je turska artiljerija natjerala mletačko brodovlje na uzmak iza obližnjeg otočića Planac, Foscolo je braniteljima Biograda naredio povlačenje ukrcavanjem na naoružane brodove. Prije toga su branitelji spalili dio kuća i minirali dvije manje kule. Na dan 4. rujna 1646. turski su vojnici ušli u Biograd, te razorili preostali dio kuća, povukavši se potom u svoje uporište u Kakmi, a zatim nastavili s vojnim operacijama prema Šibeniku.⁴² Dan povlačenja biogradskih branitelja, ulazak turske vojske, te potpuno razaranje grada, uzima se kao drugo potpuno uništenje ovoga grada u njegovoj povijesti (prvo se zbilo u srednjem vijeku, kada je 1125. godine mletačka vojska do temelja razorila hrvatski Biograd).

Nakon osvajanja i pustošenja Biograda, tursko vojno zapovjedništvo nije smatralo potrebnim da se ovdje dalje zadržava kao niti da ostavlja vojnu posadu u mjestima u kojima se nakon temeljitog razaranja nije imalo što braniti i čuvati. Odmicanjem kandijskog rata, premještanjem težišta borbi na druge dijelove Dalmacije, Biograd i okolna mjesta postupno se ponovno naseljavaju i izgrađuju, ali, ostavši bez obrambenih utvrda, predstavljaju stalnu i laku metu turskih osvajača. Tako u kolovozu 1648. godine turska vojska ponovno upada u biogradsko primorje, ali nailazi na spreman odgovor tamošnjih domaćih vojnih postrojbi.⁴³

U srpnju 1658. godine u biogradsko primorje provaljuje Ahmed-paša, zapalivši i razorivši Bibinje, Sukošan i Turanj. Iako je zadarski kapetan Antonio Zeno poslao u obranu grada više naoružanih brodova i 80 vojnika mušketira, Ahmed-paša je, kako izvori govore, spalio malobrojne obnovljene kuće u Biogradu, čije se stanovništvo, postupajući kao mnogo puta do tada, sklonilo na susjedne otoke.⁴⁴

42 O razaranju Biograda u kandijskom ratu usporedi: G. BRUŠONI 1673, str. 63, 102, 110; C. F. BIANCHI 1888, str. 94; ISTI 1879, sv. II, str. 151; L. JELIĆ 1898, str. 46-53; A. R. FILIPI 1972, str. 456-457; S. M. TRALJIĆ 1965, str. 218; G. NOVAK 1965, str. 55; F. DIFNIK 1986, str. 91-92; L. KOS 1990, str. 549; ISTI 1988, str. 421; R. JELIĆ 1985, str. 556; M. JAČOV 1991, str. 17, 20.

43 B. DESNICA 1950, str. 46; A. R. FILIPI 1972, str. 457.

44 C. F. BIANCHI 1888, str. 97; B. DESNICA 1950, str. 98-99; A. R. FILIPI 1972, str. 457; G.

Deset godina poslije (1668.) zabilježena je provala 120 turskih konjanika, koji su pljačkajući odveli oko 40 grla stoke u pravcu Bribira, ali su, presretnuti od domaćih postrojbi iz Kotara, bili prisiljeni uzmaknuti i ostaviti plijen.⁴⁵

Kandijski rat završen je 1669. godine potpisivanjem mirovnog sporazuma 6. rujna. Odredbama ugovora ustanovljeno je načelo *Utī possidetis*, prema kojem su Mlečani izgubili Kretu, a u Dalmaciji stekli osvojene utvrde Klis, Kamen i Solin u kojima se već nalazila njihova vojska. Razgraničenje područja u Dalmaciji provedeno je u polju Kosić pod Klisom 30. listopada 1671. godine. Za područje sjeverne Dalmacije granica je tekla od ušća rijeke Zrmanje; zatim se spuštala prema moru zaobilazeći Novigrad s bližom okolicom; dalje je išla obalom sve do rječice Bašice nadomak Posedarju. Odatle je skretala ka zapadu do blizine utvrde Radovin, koji je ostao u mletačkoj stečevini. Granica se potom spuštala ka jugozapadu, da bi se sasvim primakla Zadru obuhvaćajući sela Crno i Babin Dub. Odatle, uzduž zadrasko-biogradskog primorja, granica je sve do šibenskog okruga tekla uz samu obalu, tako da su granične stražarnice mletačke obrambene crte postavljene u mjestima Turanj, Sv. Filip i Jakov, Biograd, Pakošane i Pirovac.⁴⁶ Sveukupno gledajući, posljedice kandijskog rata su za Biograd i njegovu okolicu bile višestruko negativne. Iako je nakon rata i potpisivanja mirovnog sporazuma mletačko-turska granica ostala manje više slična prethodnom stanju, biogradsko primorje pretrpjelo je u nekoliko uzastopnih turskih provala strahovita razaranja od kojih će se tijekom idućih godina sporo i mukotrpno oporavljati. Do kandijskog rata smatran najsigurnijom mletačkom utvrdom u ovom dijelu Dalmacije, Biograd će nakon potpunog uništenja glavnine obrambenih bedema u idućim desetljećima predstavljati manje značajno vojno uporište mletačko-turske bojišnice. Dugotrajnost i iscrpljujući intenzitet ratovanja tijekom više desetljeća, uzrokovao je nemale demografske poremećaje, praćene raseljavanjem stanovništva, ali i znatnim gubicima muškog življa neprekidno uključenog u mletačke obrambene postrojbe.

U vrijeme uoči morejskog rata Biograd, doduše, i dalje slovi kao važna mletačka predstraža na granici s Turskom, ali su tijekom ovoga rata vojne operacije uglavnom vođene na drugim prostorima. Tadašnje vojne postrojbe

NOVAK 1965, str. 56; F. DIFNIK 1986, str. 254; M. JAČOV 1991, str. 127.

45 B. DESNICA 1950, str. 136; A. R. FILIPI 1972, str. 458.

46 S. M. TRALJIĆ 1973, str. 456-457; S. BUZOV 1993, str. 9, 23.

i dalje uglavnom čine domaći stanovnici, a kao zapovjednici - guvernaduri ili kapetani biogradskog primorja spominju se Juraj Crnica (1678) i Ivan Soliman (1682). Po izbijanju morejskog rata stanovnici Biograda popisani su i mobilizirani za slučaj ratne opasnosti koja bi zahvatila njegovu neposrednu okolicu. Prema podacima iz popisa provedenog 1684. godine Biograd je tada raspolagao s 174 vojna obveznika, od kojih 166 pješaka i 8 konjanika. Kao zapovjednik hrvatskih četa u Biogradu navodi se zadarski plemić Antonio Posedarski, dok je glavarom mjesta imenovan Mile Šimičić.⁴⁷ Tijekom morejskog rata mletačka uprava i vojno zapovjedništvo u Dalmaciji donijelo je niz odredaba koje su se odnosile na preoblikovanje administrativnog i vojnog ustroja područja graničnih s turskom stečevinom. Tako je terminacijom generalnog providura Girolama Cornara o administrativnoj podjeli Ravnih kotara, Bukovice i biogradskog primorja ustrojeno devet područja kojima je zapovijedalo devet guvernadura. Biograd sa selima Sv. Petar, Turanj, Sv. Filip i Jakov i Pakoštane činio je deveti okrug dodijeljen guvernaduru, zadarskom plemiću Franji Spingaroliju.⁴⁸ Dvije godine kasnije (1691) generalni providur Dalmacije Alessandro Molin podijelio je Kotare na donje i gornje. Biograd i susjedna sela ubrojani su u donje područje u kojem se kao serdar spominje Božo Milković.⁴⁹

Za razdoblje nakon završetka kandijskog rata raspolažemo i s određenim statističkim pokazateljima kretanja stanovništva biogradskog područja. Popise je iscrpno obradio i objavio R. Jelić u prethodno spomenutim radovima, te se na njima nećemo iscrpnije zadržavati. Kao pokazatelj demografskog stanja Biograda krajem XVII. stoljeća, spomenut ćemo samo popis iz 1695. godine. Popis je proveo generalni providur Dalmacije Daniel Dolfin, a prema njemu je Biograd tada brojio 479 žitelja od kojih: 117 muškaraca sposobnih za oružje, 140 žena, 110 dječaka, 100 djevojčica te 12 staraca.⁵⁰

47 B. DESNICA 1950, str. 203, 206, 245, 262, 336, 340, 346; A. R. FILIPI 1972, str. 458.

48 B. DESNICA 1951, str. 254.

49 B. DESNICA 1951, str. 269.

50 R. JELIĆ 1985, str. 556-559. Usporedi: R. JELIĆ 1987 u kojem autor donosi sljedeće tabelarne pregledne biogradskog pučanstva: popis najamnih dužnika vranskih begova iz biogradskog područja (1673-74); imena kućedomaćina biogradskog područja prema katastru geometra Cosme Faventinija iz 1709. godine; imena kućedomaćina biogradskog područja koji su bili predviđeni da dobiju zemlju prema Grimanijevom zakonu iz 1756. godine. Iako popisi uključuju samo kućedomaćine, njihova analiza može, uz izvjesna odstupanja, pružiti određenu sliku kretanja stanovništva biogradskog kraja u rasponu od jednog stoljeća. Pored toga, prezimena navedena u ovim popisima značajan su izvor za

Položaj seljaka biogradskog područja tijekom i nakon kandijskog rata

Iako su turske provale i mletačko-turski ratovi na biogradskom području predstavljali stalnost prisutnu tijekom čitavog XVII. stoljeća, život tamošnjeg agrarnog stanovništva, težaka i zakupnika zemljišnih posjeda feudalnih gospodara, nije se u načelu bitnije promijenio. Ratna pustošenja, strah i nesigurnost, otimačine, uništenje ljetine, progoni i zapuštanje obradivih površina, bili su, doduše, u ratnim godinama čestom pojavom na svim dijelovima vruće biogradske granice. U vrijeme kada su se ratni sukobi smirivali, a stanovništvo vraćalo na svoja nerijetko popaljena ognjišta, životno svakodnevlje i egzistencijalne potrebe nametale su pronalaženje novih i modifikaciju postojećih rješenja. Obnova i normalizacija poljoprivredne proizvodnje, svakodnevni težački poslovi, i uopće, sve ono što čini uobičajene poslove težačkog puka, odvijali su se tada pod prešutnim, ali prijeko potrebnim blagoslovom vlasti s obje strane zaraćenih granica. Stoga težaci biogradskog područja, pored zemljišta koje se nalazilo na mletačkom dijelu teritorija, tijekom čitavog razdoblja turske uprave u svom neposrednom susjedstvu, zakupljuju i obrađuju zemljišta koja se nalaze u vlasništvu turskih veleposjednika. Kada je riječ o težacima biogradskog područja, najčešće je riječ o zakupljivanju zemlje vranskih kapetana Durakbegovića. Prema ugovoru koji se tada sklapao, Durakbegovići su od stanovnika biogradskih sela i Biograda dobivali »deseto od žita, graha i ostaloga, a od trsja deseto i peto, te kabanicu finoga perangona od šest lakata«.⁵¹

Završetkom ratnih operacija na biogradskom području u drugoj polovici XVII. stoljeća, napose tijekom posljednjeg desetljeća, postavljalo se sve više pitanje realnih obveza tamošnjih težaka prema mletačkoj vlasti. Mletačka vlada uvodi 1690. godine porez u desetini koji se isprva plaćao isključivo u plodovima dobivenim s tamošnjih zemljišnih posjeda. Kada je, međutim, porez izmijenjen na taj način da se dio desetine isplaćivao u plodovima, a dio

proučavanje starosti i podrijetla pojedinih biogradskih obitelji.
51 S. M. TRALJIĆ 1971, str. 37; ISTI 1962, str. 354-355.

novčano, ova obveza postaje težak teret stanovništvu koje je desetljećima prije toga, u vrijeme kada je obrambena i vojna dužnost svakog stanovnika imala pretežit značaj, imalo nemale porezne povlastice. Zemljišta s kojih se odjednom morao ubirati i davati porez izražen u plodovima i novcu, bila su dobrim dijelom zakrčena i zapuštena, te je ispunjavanje ove obveze naišlo na protivljenje dijela tamošnjih žitelja. Nezadovoljstvo težačkog življa biogradskog kraja najizrazitije je došlo do izražaja upravo na bivšim posjedima vranskih begova, koji su se sada nalazili u sklopu državnih posjeda. Nemiri težaka najviše su se pritom usmjerili na predstavnika mletačke vojne vlasti na tom području, vranskog guvernadura, zadarskog plemića Šimuna Bortolazzija. Godine 1692. dolazi do otvorene pobune i urote težaka iz Biograda i Pakošтана u kojoj je ubijen i sam Bortolazzi (16. siječnja).⁵² Iz izvještaja tadašnjeg generalnog providura Dalmacije Daniela Dolfina saznajemo da je stanje u Vrani ocijenjeno kaotičnim i kritičnim za mletačku vlast te su poduzete drastične mjere protiv svih koji su osumnjičeni za izravno učestvovanje u pobuni i ubojstvu Bortolazzija.⁵³ Istraga protiv počinitelja, ali i nesređeno stanje na vransko-biogradskom području produžilo se sve do 1694. godine. Dolfin je uspio uhvatiti neke od vođa pobune te ih, kao primjer zastrašivanja ostalima, osudio na smrt. Čini se da tada postupno dolazi do smirivanja prilika i smirivanja nemira, te mletački senat daje ovlasti Dolfinu da proglasi i provede amnestiju nad stanovnicima Biograda, Vrane i Pakošтана. Guvernadurom Biograda i Pakošтана, kao i nadintendantom Vrane, imenovan je zadarski plemić Franjo Spingaroli.⁵⁴ Situacija u biogradskom primorju uskoro se postupno smiruje, da bi 1701. godine, u vrijeme pobune pravoslavnog popa Petra Jagodića Kuridže, u događanja bili umiješani i neki stanovnici Biograda. Iako je pobuna zahvatila isključivo pravoslavno žiteljstvo ovoga kraja, kao jedan od učesnika spominje se i kapetan Biograda Matija Žbetic za čijeg se brata tvrdilo da je učestvovao u pripremanju ubojstva Šimuna Bortolazzija 1692. godine.⁵⁵ Kuridžina pobuna nije se, unatoč Žbeticovom učešću, bitnije odrazila po prilike biogradskog kraja koji je polagano ulazio u razdoblje stabilnosti. Zasluge za smirivanje, ali i uspješno vođenje i upravljanje ovim, nemirima uzavrelim područjem, pripisuju se u znatnoj mjeri i uspješnom

52 S. ANTOLJAK 1956, str. 56-57; A. R. FILIPI 1972, str. 491-493; L. KOS 1990, str. 549; ISTI 1988, str. 420-421; ISTI 1971, str. 495.

53 B. DESNICA 1951, str. 274-276.

54 B. DESNICA 1951, str. 280-282, 302-303, 305, 308-309.

55 B. DESNICA 1951, str. 380-389; A. R. FILIPI 1972, str. 493-494; L. KOS 1990, str. 549.

djelovanju tada već dugogodišnjeg biogradskog guvernadura Franje Spingarolija. Tijekom Spingarolijeve uprave biogradskim krajem izvršena je i nova administrativna reorganizacija zadarsko-biogradskog područja, prema kojoj je Biograd sa susjednim selima kao sedma cjelina svrstan u tzv. donji okrug.⁵⁶

Agrarno-proizvodni odnosi na biogradskom području prema notarskim spisima XVII. i XVIII. stoljeća

U prethodnom poglavlju o položaju težačkog stanovništva biogradskog područja ukazali smo na osnovne, u historiografiji već utvrđene aspekte njegovog pravnog položaja, napose s obzirom na promjene koje su se zbivale tijekom ratnih zbivanja i administrativno-teritorijalnih promjena u XVII. i XVIII. stoljeću. U idućim poglavljima pokušat ćemo, na osnovi izvorne građe iz zadarskog arhiva (spisi zadarskih bilježnika dalje: SZB), prikazati iscrpnije pojedine aspekte agrarnih odnosa i položaja težačkog stanovništva biogradskog kraja. Pritom sam namjerno odabrala razdoblje XVII. i XVIII. stoljeća, ratno doba biogradske prošlosti, kada je cjelokupan život i svakodnevlje stanovništva toga kraja u potpunosti podređeno cilju protuturske obrane. Pokušat ću prikazati kako su se u tom ozračju i nametnutim uvjetima življenja odvijali agrarni odnosi, najvažniji oblik privređivanja većine pučanstva toga kraja, a čija su osnovna načela i oblici tijekom svih prethodnih stoljeća bili najmanje podložni utjecaju i promjenama povijesnog vremena. Pitanje koje se ovdje postavlja i na koje, barem u općim crtama, nastojim odgovoriti, jest koliko su zapravo ratna zbivanja, osvajačke provale i razaranja, kao i opća nesigurnost življenja, utjecali na stanje i promjene u agrarno-proizvodnim odnosima, čija je stalnost i nepromjenjivost ustanovljena još u drevnim povijesnim vremenima.

Lokaliteti agrarnog poslovanja biogradskog područja

Područje praćenja i analize agrarno-proizvodnih odnosa na biogradskom primorju obuhvaća prostor uže biogradske okolice. Mjesta biogradskog primorja (Turanj, Sv. Filip i Jakov, Pakoštane, mjesta u zaleđu i na otočnom dijelu biogradskog distrikta) uzeta su u obzir samo ukoliko su njihovi

56 B. DESNICA 1951, str. 405-406.

stanovnici imali ili obrađivali zemljišne čestice na biogradskom području. Od lokaliteta (predjela) tog užeg biogradskog područja koja se navode u ugovorima agrarnog karaktera, spominju se sljedeća, većim dijelom i danas poznata mjesta i predjeli (predgrada) Biograda: Bošana, Bučina, Crvena luka, Dolac, Docina, Gaina, Gladuša, Granda, Grandinska glavica, Komovik, Kosević, Kosina, Kumenat, Opatija, Oskoruščija, Poškaljina, Primorje, Slanica, Soline, Vertici, te Vrana. Učestalošću spominjanja u agrarnim ugovorima prednjače lokaliteti Bučina, Gladuša, Granda, Kosević, Kumenat, Poškaljina i Primorje. Posljednji lokalitet spomenut je u dokumentima najčešće samostalno, ali i uz imenovanje poblizih toponima (npr. Brunovščina u Primorju, Dupine u Primorju, Gostinjak u Primorju i sl.). Većina navedenih lokaliteta, napose onih koji se najčešće spominju, i danas su pod nepromijenjenim nazivljem poznati kao dio mjesta Biograd, iako je, uslijed procesa urbanizacije i širenja mjesta, prostor njihovih poljoprivrednih površina smanjen ili potpuno izgubljen.

Vrste zemljišnih čestica

S obzirom na vrste zemljišnih posjeda odnosno čestica koje se spominju u notarskim ugovorima, prevladavaju u ovim krajevima najrasprostranjenije površine vinograda, maslinika (čija se površina izražava brojnošću zasađenih stabala maslina), oranica (najčešće manje površine razasute na više spomenutih lokaliteta) i krčevina odnosno polja koja su uslijed turskih prodora i osvajanja ostajala više godina neobrađena (*terren che fu turcho*). U odnosu na spomenute vrste čestica, površine pašnjaka, gajeva i šuma susreću se u izvorima znatno rjeđe. Jednako tako u svega jednom ugovoru zapažamo podatak o postojanju mlina u biogradskom kraju. Naposljetku, potrebno je reći da većina čestica ne postoji kao izdvojen i samostalan posjed, već je riječ o vrstom i kvalitetom površine mješovitim posjedima.

Veličina zemljišnih čestica

Kada je riječ o površini zemljišnih čestica koje se spominju u ugovorima potrebno je istaknuti da broj naveden u izvoru nije uvijek mjerilo stvarne veličine posjeda. Naime, najveći dio spomenutih čestica dio su znatno većeg i cjelovitijeg posjeda. Rasparceliranost posjeda, kako s obzirom na vrstu

čestice, tako i njihovu veličinu, ostaje ipak osnovnim obilježjem zemljišnih posjeda biogradskog područja. Najčešće spominjana veličina vinograda kreće se od 1-3 gonjaja, a nisu rijetki ni vinogradi manji od jednog gonjaja. Znatno rjeđe spominju se čestice veličine od 3,5-5 gonjaja, dok je spominjanje većih površina vinograda u izvorima izrazita rijetkost.

Nasuprot malim površinama biogradskih vinograda, oranične čestice, u izvorima znatno rjeđe spominjane, nešto su veće površine, te u nekoliko slučajeva zatičemo i posjede od preko 10 gonjaja.

Maslinici biogradskog kraja najčešće su sastavni dio vinogradarskih površina, a njihova brojnost izražava se određivanjem broja zasađenih stabala koja već daju plodove. Iako postoje znatne razlike u veličini pojedinih maslinika (ili dijelova maslinika), primjetno je da je i u ovom slučaju riječ o manjim površinama, koje tek iznimno prelaze brojku od 50 stabala maslina.

Vlasnici zemljišnih posjeda biogradskog područja

Vlasnička struktura zemljoposjednika sljedeći je, također ne manje značajan faktor u sklopu istraživanja agrarno-proizvodnih odnosa biogradskog područja. U prvoj skupini zemljovlasnika biogradskog područja spomenut ćemo dvije zadarske plemićke obitelji - Spingaroli i Carnaruti, čiji su predstavnici još od srednjega vijeka stjecali i proširivali svoje posjede na širem biogradskom području. Brojem spomenutih primjera, a i brojem predstavnika koji se spominju u izvorima, prednjači obitelj Spingaroli (poimence se spominju Jakov, Jerolim i Franjo Spingaroli).

Od zadarskih građana, prije svega istaknutih poduzetnika, trgovaca, obrtnika, kao i vojnih časnika koji su poradi svojih zasluga za Mletačku Republiku najčešće investiturom stjecali zemljišne posjede u različitim dijelovima zadarsko-biogradskog područja, izdvajaju se predstavnici obitelji Crnica (Lucija, braća Franjo i Jerolim, kapetani Stjepan i Vuk); zadarski građani i trgovci Jakov Califi i Franjo Rosetti, te kapetani Mihovil Itković, Petar Siviglia i Donato Stocco. Od ostalih zadarskih građanskih obitelji spominju se članovi obitelji Filippis, Medici i Rizzoni.

Crkva, crkvene ustanove i pojedinci (duhovne osobe) također se spominju kao vlasnici pojedinih zemljišnih čestica u Biogradu. Učestalošću spominjanja prednjači samostan sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu (na brdu Čokovac), biogradska župna crkva sv. Anastazije, te, iako spomenut

rjede, zadarski kaptol. Od pojedinaca spominju se biogradski župnici Petar Tolić i Grgur Moresinović, te župnik pašmanskog sela Tkon Šimun Zalović.

Navedene skupine zemljoposjednika u biogradskom okružju izdvajaju se učestalošću spominjanja, opsegom poslovanja, te veličinom posjeda kojim raspolažu. Nasuprot njima, poduži je spisak biogradskih težaka koji se u izvorima javljaju kao vlasnici malih i rasparceliranih čestica, te čije je agrarno poslovanje najčešće ograničeno na skromne kupoprodajne operacije. Kako je navođenje njihovih prezimena zanimljiv pokazatelj o postojanju i starosti pojedinih biogradskih obitelji, dijelomično i danas prisutnih, abecednim redom navest ćemo prezimena biogradskih težaka koji se u XVII. i XVIII. stoljeću spominju kao vlasnici zemljišnih čestica: Bilić, Bobanović, Bonačić, Dobanović, Drašković, Galić, Jeličić, Kožličić, Matišić, Matković, Milačić, Milinović, Ostojić, Pelicarić, Radašinović, Radić, Similičić, Tolić, Tomaso-
vić, Tomić, Veličić i Vitanović. Od osoba čije je mjesto stanovanja neko drugo selo biogradskog primorja, a koji se u izvorima javljaju kao vlasnici čestica užeg biogradskog područja spominju se Barbarosse iz Turnja, Stanići iz Sv. Filipa i Jakova, te Pletikose i Zalovići iz Tkona.

Oblici agrarnog poslovanja (kupoprodaja, zakup, oporučne ostavštine, darivanje i dr.)

Najspominjaniji oblik agrarnog poslovanja u izvorima je kupoprodaja zemljišnih posjeda ili pojedinih čestica. Kupoprodaju biogradskog područja karakterizira (iako nije opće i u svim analiziranim primjerima apsolutno pravilo), poslovanje koje međusobno ostvaruju pripadnici istovjetnog društvenog sloja (npr. zadarski građani s građanima ili plemićima; težaci s težacima). U kupoprodajne operacije uključene su i crkvene ustanove zadarsko-biogradskog područja, napose biogradska župna crkva te tamošnja bratovština Gospe od Uzašašća. Sve crkvene ustanove javljaju se isključio kao kupci zemljišnih čestica, a najčešći prodavači su tamošnji težaci. S obzirom na vrstu čestice prevladavaju mješoviti tereni, ali se kao predmet kupoprodaje javljaju i zasebne čestice vinograda, oranica ili maslinika. Cijene čestica nisu ustaljene i najčešće ovise o konkretnim razlozima (veličina, vrsta, smještaj, kvaliteta odnosno stupanj obradivosti tla i sl.), koji nisu redovito i u svim ugovorima izrazito precizirani. Kada je riječ o razdoblju kandijskog rata, tijekom kojega su učestale turske provale i haranja biogradskom agrarnom okolicom, mali broj primjera kojima raspolažemo za taj period ukazuje da se uglavnom

poslovalo sigurnijim i zaštićenijim posjedima, smještenim izvan izravnog udara turskog osvajača. Cijene postignute kupoprodajnim ugovorima u ratno doba također nisu pravi pokazatelj stanja stvari, te ne pokazuju bitnije promjene stoljećima ustaljenih običaja kupoprodajne agrarne prakse ovog područja.⁵⁷

Osim kupoprodajnih ugovora, koji se u izvorima najčešće susreću, drugi po brojnosti i važnosti za istraživanje agrarno-proizvodnih odnosa biogradskog područja su ugovori zakupodavnog karaktera. U tim ugovorima kao vlasnike posjeda i davaoce u zakup susrećemo spomenute zadarske plemićke obitelji Carnaruti i Spingaroli te zadarskog građanina i trgovca Jakova Califija. U ugovorima se redovito poimenično navode biogradski težaci, obrađivači zakupljenih posjeda, te, s obzirom na vrstu (vinogradi, oranice, maslinici, krčevine) i stupanj obradivosti čestice, vremenski rok (od 1 do 5 godina) u kojem su težaci obvezni zemlju privesti kulturi i nasaditi stablima maslina. Visina zakupa iznosi za ove uvjete uobičajenih 1/5 grožđa te 1/4 maslina i žita. Plodovi se obično odvoze u biogradsku luku gdje ih preuzima barka vlasnika posjeda i odvozi u Zadar. Nadalje, ukoliko ugovor predviđa da težak na čestici posadi stabla maslina, vlasnik se obvezuje na manju novčanu pomoć i nagradu težaku koja obično iznosi četiri solida po svakoj posađenoj maslini. Kada je riječ o zakupnom agrarnom poslovanju ostvarenom u doba kandijskog rata, primjećujemo da je visina zakupa, vjerojatno poradi ratnih prilika na biogradskom području, ponešto olakšavajuća za obrađivača. O tome svjedoči zakup kojim zadarski plemić Jerolim Spingaroli ustupa na obrađivanje stanovniku Pašmana Grguru Sariću vinograd u biogradskom predjelu Poškaljina, uz podavanja od 1/4 grožđa i 1/10 ostalih plodova.⁵⁸

Stjecanje i nasljeđivanje zemljišnih čestica nerijetko se ostvaruje i oporučnim ostavštinama. Najčešće je riječ o oporukama biogradskih težaka koji površine koje obrađuju ostavljaju članovima svoje najbliže rodbine. U

57 Određen izuzetak možda može predstavljati ugovor kojime težakinja Helena Pelicarić, supruga Ante Živkovića iz Tkona, prodaje zadarskoj gradanki Luciji, supruzi Stjepana Crnice, za ovdašnje pojmove ne tako mali posjed koji iznosi 1/4 od 50 gonjaja oranice, vinograda, šume i krčevine u predjelu Granda. Vjerojatno zbog graničnog položaja posjeda (u opisu posjeda precizira se da graniči s teritorijem koji se donedavno nalazio pod turskom vlašću) i njegovoj izloženosti stalnim turskim provalama, cijena ne prelazi 100 dukata, što, kada se uzme u obzir znatna količina i raznovrsnost terena, i nije odviše velika svota (SZB, bilježnik Šimun Braičić, b. I, fasc. XIV, str. 6'-7', 5. 4. 1652.).

58 SZB, bilježnik Šimun Braičić, b. II, fasc. XXXIII, str. 24-25 (21. 4. 1662.).

dva primjera oporučitelji su zadarski građani koji zemlju također ostavljaju svojim najbližima ili, u svega jednom slučaju, crkvenim ustanovama (župna crkva sv. Anastazije u Biogradu).

Oporučnim ostavštinama slična su i darivanja odnosno donacije čestica. U jednom primjeru riječ je o ustupanju čestice vlastitim članovima obitelji, a u drugom težak ustupa svoj nevelik vinograd župniku u selu Pakoštane, uz uvjet da ovaj moli za spas njegove duše.

Preostali oblici agrarnog poslovanja na biogradskom području znatno su rjeđi i spominju se tek pokojim pojedinačnim primjerom. Tako nalazimo zanimljiv primjer zalaganja oranice koju zadarski plemić Jakov Spingaroli ustupa svom sugrađaninu Anti Sirmiliću za 300 lira i 16 solida.⁵⁹ Pažnje vrijedan je i uzrok ustupanja nekoliko čestica vinograda i maslina Kristine, supruge Biogradanina Jerka Tomića sumještanim Bortolu Toliću. Zemljišta su procijenjena na 220 reala, a doznačena su kao nadoknada štete zbog krađe koju je u Bortolovoj kući izvršio Kristinin sin Juraj.⁶⁰

Inventari pojedinih oporučitelja sadrže i opsežne podatke o njihovim zemljišnim posjedima. U popisu imovine zadarskog kapetana Mihovila Itkovića susrećemo, pored ostalog, niz manjih čestica u različitim predjelima Biograda.⁶¹

Naposlijetku, u izvorima susrećemo i primjer spominjanja zemljišnih čestica biogradskog područja u ugovorima o mirazu. Tako Katarina Siviglia, udovica Zadrana Antonia Catinellija, a sada supruga trgovca Franje Medija, mirazom donosi vinograd i masline u predjelu Granda kraj Biograda.⁶²

Prethodno smo ukazali na opće tipove i osobitosti agrarno-proizvodnih odnosa na biogradskom području u XVII. i XVIII. stoljeću. U nastavku ćemo se pozabaviti praćenjem agrarnog poslovanja nekoliko konkretnih i pojedinaca i obitelji različitih društvenih slojeva.

Spomenuli smo da se u najistaknutije zemljoposjednike biogradskog kraja ubrajaju obitelji Carnaruti i Spingaroli. Predstavnici obitelji Spingaroli spomenuti su i u poglavljima o ratnim prilikama i vojnim dužnosnicima

59 SZB, bilježnik Šimun Braičić, b. II, fasc. XXX, str. 31'-32 (29. 5. 1660.).

60 SZB, bilježnik Francesco Bonicelli, b. II, fasc. XIV, str. 37'-38 (13. 3. 1717).

61 SZB, bilježnik Francesco Bonicelli, b. V, br. 34 (28. 8. 1722).

62 SZB, bilježnik Francesco Bonicelli, b. II, fasc. XVIII, str. 15'-17 (26. 2. 1720).

(guvernaduri, nadintendanti) biogradskog primorja krajem XVII. i početkom XVIII. stoljeća. Sloveći kao obitelj koja je na cjelokupnom biogradskom području posjedovala zemljišta još od srednjega vijeka, Spingaroli se i u ovim stoljećima javljaju kao najčešći zemljovlasnici i zakupodavci čestica tamošnjim težacima. Posjedi Spingaroli koncentrirani su pretežito na lokalitetima Gladuša, Kumenat i Poškaljina i najčešće su rasparcelirani na sitne čestice koje se daju u zakup biogradskim težacima. Oblici agrarnog poslovanja Spingarolijevih su kupoprodaja, zalaganje te, više od ostalih, davanje u zakup. Uvjeti zakupa su uobičajeni, te iznose 1/4 maslina i žita i 1/5 grožđa, te, ukoliko je težak obvezan zasaditi masline, novčanu pomoć u visini četiri solida po svakoj maslini.⁶³

Zadarska plemićka obitelj Carnaruti spominje se kao posjednik u biogradskom kraju još od XV. stoljeća. Tada je (1446. god.), naime, zbog zasluga iskazanih Mletačkoj Republici, Marinu Carnarutiju dodijeljen na korištenje golem posjed oranica i vinograda na području sela Pakoštane, Vrana i Biograd. Tijekom ciparskog rata prostor biogradsko-vranskog primorja pretrpio je znatna razaranja, a neka od sela (primjerice Zablaće kraj Pakoštana) potpuno su raseljena. Ugovorom s kraja XVI. stoljeća (1597. god.), koji je Margareta, udovica Bernardina Carnarutija sklopila s 12 obitelji iz Pakoštana, započela je obnova i utvrđivanje Pakoštana i okolnih mjesta koja su se nalazila u posjedu Carnarutijevih.⁶⁴ U XVII. stoljeću tamošnjim posjedima upravlja kapetan Bernardin Carnaruti, koji, dobro poznajući ratne prilike na ovim prostorima i svjestan da će snažnim turskim nadiranjem većina posjeda biti izgubljena ili neupotrebljiva za korištenje, u samo predvečerje kandijskog rata, dio svojih posjeda na nesigurnoj mletačko-turskoj granici prodaje tamošnjim težacima ili zadarskim građanima.⁶⁵

Treća istaknuta obitelj čiji se članovi spominju kao zemljovlasnici u biogradskom kraju je zadarska građanska obitelj Crnica. Njihovi predstavnici također su obnašali istaknute dužnosti u mletačkoj vojnoj službi, a 1663. godine primljeni su u ninsko plemstvo (Vuk, Marko i Stjepan). Primjetno je da, za razliku od obitelji Carnaruti i Spingaroli, koje su posjede na biograd-

63 SZB, bilježnik Šimun Braičić, b. II, fasc. XXXIII, str. 24-25 (21. 4. 1662); bilježnik Ivan Braičić, b. VII, fasc. LXXXIII, str. 40-41 (14. 10. 1638); b. VIII, fasc. LXXX, str. 43-44' (1. 11. 1640); b. VIII, fasc. LXXXI, str. 21'-22' (2. 3. 1641); b. VIII, fasc. LXXXV, str. 28-29 (9. 6. 1642).

64 A. R. FILIPI 1972, str. 465-467.

65 SZB, bilježnik Ivan Braičić, b. VI, fasc. LXIV, str. 54 (4. 5. 1636); b. VIII, fasc. LXXXIII, str. 42-43 (18. 12. 1641).

skom području posjedovale davno prije, Crnice posjede stječu tek u XVII. stoljeću. Do posjeda prvenstveno dolaze kupnjom od zadarskih građana (Rosetti) i biogradskih težaka, a dio poslovanja obavljaju i međusobnim transakcijama unutar obitelji.⁶⁶ Riječ je uglavnom o rasparceliranim mješovitim posjedima smještenim na području lokaliteta Granda, koji se potom ustupaju na izravno obrađivanje tamošnjim težacima. Od pojedinih članova unutar obitelji Crnica spominju se kapetan Stjepan, braća Franjo i Jerolim te Vuk Crnica.⁶⁷

S obitelji Crnica agrarnim poslovanjem povezani su zadarski građani Franjo Rosetti i njegov sin Jerolim, vlasnici različitih, mahom manjih čestica u Grandi i Kumentu. U prvoj polovici XVI. stoljeća, uoči kandijskog rata, Rosettijevi prodaju svoje terene u biogradskom kraju, poslujući, osim s više članova obitelji Crnica, i sa zadarskim građaninom i trgovcem Jakovom Califijem.⁶⁸

Različite crkvene ustanove i pojedinci zadarsko-biogradskog područja spominju se kao aktivni sudionici agrarnog poslovanja na ovom području. Učestalošću spominjanja ističu se župna crkva sv. Anastazije u Biogradu kao i bratovštine koje su djelovale u sklopu te crkve - bratovština Sv. Duha i Gospe od Uzašašća. Redovito je riječ o kupnji manjih čestica vinograda i maslinika u neposrednoj blizini mjesta (Bošana, Crvena luka, Gladuša, Poškaljina). Zanimljivo je da je najčešće riječ o prodaji loze i prava na obrađivanje čestica koje se nalaze u vlasništvu zadarskih plemića Spingaroli ili benediktinske opatije sv. Kuzme i Damjana.⁶⁹ Osim biogradske crkve i bratovština, kao kupac zemljišnih posjeda na biogradskom području (lokaliteti

66 God. 1659. braća Franjo i Jerolim, sinovi Stjepana Crnice, prodaju svom rođaku Vuku Crnici, posjed sastavljen od čestica oranica, vinograda i maslinika u Biogradu. Cijena iznosi 200 dukata. Istodobno po prodaji posjeda braća preuzimaju posjed u godišnji afikt za 12 dukata (uobičajenih tzv. *sei per cento*). SZB, bilježnik Simon Lovatello, b. I, fasc. I (31. 8. 1659).

67 Pukovnik Vuk Crnica istaknuti je sudionik kandijskog rata. Njemu i sinu mu Marku 1655. godine generalni providur Dalmacije Antonio Barbaro doznačio je neobrađene i zapuštene zemlje od 400 kampa na području sela Tinj, Bujnjane i Lišane te razrušenu kulu koja je pripadala Ferhat-paši. Uvjet za posjedovanje zemlje bilo je plaćanje poreza od 1/10, a u terene nisu bili uključeni vode, mlinovi i druge građevine na tom području (B. DESNICA 1950, str. 149-150).

68 SZB, bilježnik Ivan Maria Benvenuti, b. I, fasc. III, str. 6-7' (22. 4. 1636); b. II, fasc. III, str. 33'-35' (1. 7. 1637); bilježnik Ivan Braičić, b. V, fasc. LI, str. 39-40' (29. 11. 1632); b. VI, fasc. LIX, str. 1-2 (7. 12. 1634); b. VIII, fasc. LVIII, str. 18'-19' (12. 10. 1634); b. VI, fasc. LXI, str. 8'-9' (18. 7. 1635); b. VI, fasc. LXII, str. 13-14' (12. 11. 1635).

69 SZB, bilježnik Tomaso de Franceschi, b. I, fasc. V, str. 21' (1729. god.); b. II, fasc. XIV (19. 2. 1735); bilježnik Francesco Bonicelli, b. III, fasc. IV, str. 17-18' (29. 8. 1743).

Bošana i Gladuša), spominju se i zadarska bratovština Gospe od Krunice i zadarski kaptol.⁷⁰

Niz je crkvenih osoba (mahom župnika) zadarsko-biogradskog primorja koji se spominju kao samostalni aktivni sudionici agrarnog poslovanja. Tako

župnik sela Pakoštane Nikola Karpetić⁷¹ stječe 1678. godine darovnicom biogradskog težaka Martina Radića tri gonjaja vinograda u predjelu Komovik uz uvjet da drži mise i moli za spas darovateljeve duše.⁷² U desetljeću od 1685. do oko 1695. godine župnik sela Sukošan je Šimun Velislavić. Godine 1695. kupuje od Magdalene, supruge Biograđanina Bože Dobanovića, znatan posjed (oranice i vinogradi) na biogradskom području za priličnu svotu od 590 lira.⁷³

U odnosu na župnike Sukošana i Pakoštana, agrarno poslovanje župnika iz Tkona na Pašmanu i Biogradu mnogo je opsežnije i raznovrsnije. Tako tkonski župnik Šimun Zalović posjeduje i raspolaže česticama u predjelima Bučina, Gladuša, Granda, Kosević, Kumenat, Poškaljina i Primorje. Dio čestica pripada samom Zaloviću dok se dio nalazi u vlasništvu samostana sv. Kuzme i Damjana i obitelji Spingaroli. Kupoprodajno poslovanje ostvaruje s težacima biogradskog kraja (iz obitelji Tolić, Milačić, Galić, Mikuličić i Žabetić), a redovito je riječ o manjim, usitnjenim i mješovitim posjedima.⁷⁴

Dva se biogradska župnika spominju u izvorima kao nositelji agrarnog poslovanja u svome kraju. U prvom slučaju riječ je o svega jednom primjeru kupoprodajne aktivnosti župnika Grgura Moresinovića (1655. god.),⁷⁵ dok je u drugom slučaju nositelj opsežnih i raznovrsnih poslovnih operacija zemlji-

70 SZB, bilježnik Francesco Bonicelli, b. II, fasc. XXXI, str. 13-14' (26. 1. 1729); bilježnik Tomaso de Franceschi, b. I, fasc. V, str. 24'-25' (6. 12. 1729).

71 Nikola Karpetić spominje se kao župnik Pakoštana u vremenu od 1678. do 1681. godine (C. F. BIANCHI 1879, str. 141).

72 SZB, bilježnik Andrea Tori, b. I, fasc. II, str. 22'-12 (4. 5. 1678).

73 SZB, bilježnik Niccolò Lomazzi, b. II, fasc. XVII, str. 21'-22 (27. 2. 1695). O Šimunu Velislaviću usp. C. F. BIANCHI 1879, str. 164.

74 SZB, bilježnik Tomaso de Franceschi, b. I, fasc. II, str. 71'-72 (28. 10. 1723); b. I, fasc. V, str. 1 (17. 5. 1728); b. I, fasc. VII, str. 41-41' (14. 10. 1726); b. I, fasc. VIII, str. 26'-27 (21. 8. 1726); b. II, fasc. XIV (19. 2. 1735); b. II, fasc. XIX, str. 3-4' (15. 6. 1740), bilježnik Antonio Guerrini, b. II, fasc. IX (5. 6. 1734).

75 SZB, bilježnik Šimun Braičić, b. II, fasc. XXIV, str. 25-25' (22. 4. 1655). O Grguru Moresinoviću usp. C. F. BIANCHI 1879, str. 155.

šnim česticama, župnik Petar Tolić, odvjetak jedne od najstarijih i najbrojnijih biogradskih obitelji.⁷⁶ Agrarno poslovanje župnika Petra Tolića dio je opsežnog poslovanja kojega su nositelji brojni članovi ove razgranate biogradske obitelji te se u notarskim ugovorima Petar Tolić ponekad javlja zajedno sa svojim rođacima. U svim primjerima riječ je o kupoprodajnoj aktivnosti s biogradskim težacima, a zemljišne čestice, čija veličina ne prelazi nekoliko gonjaja, smještene su u predjelima Bučina, Gladuša, Grandinska glavica, Opatija, Poškaljina i Primorje.⁷⁷

Prikaz pojedinačnog agrarnog poslovanja zadarskih plemićkih obitelji, crkvenih ustanova i pojedinaca, završit ćemo kraćim osvrtom na oblike agrarnog poslovanja predstavnika nekoliko biogradskih obitelji koje su, poradi svoje brojnosti, razgranatosti i napose zasluga u mletačkoj vojnoj službi, imale nešto veće mogućnosti stjecanja, raspolaganja i poslovanja zemljišnim česticama u biogradskoj okolici.

Obitelj Drašković ubraja se u najstarije i vojnom službom u mletačkoj vojsci najspominjanije biogradske obitelji. Tako je Jure (1608) imao naslov kapetana, a Vuk (1709) poručnika (kolunela) biogradskog okružja. Prema Grimanijevom zakoniku iz 1756. godine za stjecanje zemljišnih čestica bili su predviđeni Bare, Jure, Martin, Mate i Šime Drašković.⁷⁸ Bilježnički spisi koje smo analizirali pokazuju da su Draškovići u prvoj polovici XVIII. stoljeća raspolagali vlastitim vinogradima, oranicama i maslinicima u različitim dijelovima biogradskog okruga (Bučina, Crvena luka, Gaine, Kumenat). Izrijekom se spominju Juraj Jakovljević te Ivan i Ante - sinovi spomenutog poručnika Vuka Draškovića. Redovito je riječ o prodaji čestica i maslina, a poslovanje se ostvaruje s drugim biogradskim težacima i spomenutom braćovinom Gospe od Uzašašća.⁷⁹

O obitelji Matković i njihovoj ulozi u obrani Biograda već je bilo riječi u prethodnim poglavljima. Kada je riječ o njihovom zemljišnom poslovanju

76 O Petru Toliću usp. C. F. BIANCHI 1879, str. 155.

77 SZB, bilježnik Tomaso de Franceschi, b. I, fasc. II, str. 71'-72' (28. 10. 1723); b. I, fasc. V, str. 1 (17. 5. 1728); b. I, fasc. V, str. 19'-21' (1. 4. 1729); b. I, fasc. V, str. 22'-23' (26. 1. 1729); b. I, fasc. VIII, str. 5-6 (9. 5. 1726); b. II, fasc. XVIII (15. 10. 1737); bilježnik Antonio Guerrini, b. I, fasc. XII, str. 16'-17' (21. 9. 1739); b. I, fasc. XII, str. 17'-18' (13. 10. 1739); b. I, fasc. XIII, str. 3-4' (5. 5. 1740).

78 R. JELIĆ 1987, str. 220-222.

79 SZB, bilježnik Francesco Bonicelli, b. I, fasc. IX, str. 12-12' (26. 10. 1714); b. III, fasc. IV, str. 18-18' (29. 8. 1743).

zapažamo okupljanje obiteljskih posjeda u najčešće spominjanim agrarnim predjelima Biograda: Bučini, Poškaljini (posjed istaknutog guvernadura Stjepana Matkovića) i Primorju. Pored toga, prema popisu najamnika dužnika vranskih begova s biogradskog područja u razdoblju od 1673/74. godine zatičemo Grgu, Jelu, Šindiju i Tomišu Matkovića, dok su gotovo jedno stoljeće kasnije, prema Grimanijevom zakoniku, nove čestice državnom inve-

stitutom trebali steći Šime i Toma Matković.⁸⁰ Iščitavanjem zadarskih bilježničkih spisa XVII. i XVIII. stoljeća saznajemo i za druge članove obitelji Matković koji su stjecali i poslovali zemljištem u navedenim biogradskim predjelima (Martin Bartolomejev 1653. god.; braća Stjepan i Grgur, sinovi Vicenza 1693. god.; Marko Mihovilov 1743. god.). Redovito je riječ o kupoprodajnim (u jednom slučaju o zamjeni zemlje) agrarnim operacijama, pri čemu se poslovanje ostvaruje s drugim biogradskim težacima i biogradskom bratovštinom Gospe od Uzašašća.⁸¹

Obitelj čije se intenzivnije agrarno poslovanje odvija u XVIII. stoljeću biogradska je obitelj Veličić. Iako među Veličićima ne zatičemo istaknutije protuturske ratnike i časnike u mletačkoj vojnoj službi, njihovo se prezime redovito susreće u popisima pučanstva Biograda. Također, primjetno je da se Veličići ne mogu ubrojiti u imućnije biogradske težačke obitelji koje posjeduju i raspoložu vlastitim zemljišnim česticama. Najčešće ih susrećemo kao zakupnike čestica zadarskih obitelji Califi, Crnica i Rosetti u predjelu Grande, a tek iznimno kao samostalne vlasnike agrarnih površina kojima posluju (Toma Jurjev 1716.; Martin Tomin 1729.). Osim u Grandi, Veličići obrađuju i čestice u Bučini, Bošani, Kosini i Primorju, a rijetke kupoprodajne ugovore ostvaruju sa svojim suseljanim, težacima Biograda.⁸²

Iako bi se o agrarnom poslovanju biogradskih obitelji moglo još podosta toga reći, završit ćemo prikaz njihovog agrarnog poslovanja osvrtno na jednu od najbrojnijih i učestalošću spominjanja u izvorima najzastupljenijih - obitelji

80 R. JELIĆ 1987, str. 220-222.

81 SZB, bilježnik Šimun Braičić, b. I, fasc. XIX, str. 5-5' (19. 5. 1653); bilježnik Niccolò Lomazzi, b. II, fasc. XIV, str. 10-10' (1. 5. 1693); bilježnik Francesco Bonicelli, b. III, fasc. IV, str. 17'-18 (29. 8. 1743).

82 SZB, bilježnik Ivan Braičić, b. II, fasc. XIX, str. 31'-32' (5. 6. 1626); b. V, fasc. LI, str. 39-40' (29. 11. 1632); b. VIII, fasc. LXXX, str. 5'-7 (29. 10. 1640); bilježnik Francesco Bonicelli, b. II, fasc. XI, str. 49-49' (21. 2. 1716); bilježnik Tomaso de Franceschi, b. I, fasc. V, str. 19'-20 (1. 4. 1729); b. I, fasc. VII, str. 42'-43 (2. 4. 1729).

Tolić. Čestice Tolićevih nalaze se u lokalitetima Bošana, Bučina, Gladuša, Granda, Opatija, Poškaljina, Primorje i Soline. Najčešći oblik poslovanja je kupoprodaja koja se ostvaruje s biogradskim težacima, a primjetno je da je niz ugovora sklopljen s već spomenutim svećenikom i biogradskim župnikom Petrom Tolićem (javlja se zajedno s braćom Božom i Šimunom). Također dio članova obitelji koji sudjeluju u agrarnim ugovorima, spominje se i u katastarskim popisima iz 1709. (Faventinijev) i 1756. (Grimanijev) godine.⁸³

Razmatranjem agrarnog poslovanja svih sudionika (vlasnika, težaka) u različitim oblicima agrarno-proizvodnih odnosa biogradskog kraja tijekom XVII. i XVIII. stoljeća, nameće se zaključak koji ujedno predstavlja i pokušaj da se odgovori na istraživačko pitanje postavljeno u uvodnom poglavlju ovoga priloga. Iščitavajući i analizirajući izvornu arhivsku građu koja se odnosi na agrarne odnose užeg biogradskog područja u vrijeme kandijskog rata (ali i tijekom čitavog, ratnim događanjima obilježenog XVII. stoljeća), primjećujemo da se, barem u osnovnim crtama, osnovna obilježja stoljetne tradicije agrarnog poslovanja, pravnog položaja i odnosa između zemljoposjednika i težaka, nisu bitnije promijenila. Do promjena dolazi samo ukoliko su ratna zbivanja ostavila drastične tragove i (osvajanjem, razaranjem i devastacijom određenog terena) u potpunosti onemogućila život i svakodnevno obavljanje poslova stanovništva na tom prostoru. Na svim drugim dijelovima biogradskog područja, pa čak i na područjima koja su neposredno graničila s turskom stečevinom ili bila najizloženija (katkada i u potpunosti razarana) turskim provalama i pustošenjima (Granda, Poškaljina, Primorje i dr.), agrarno svakodnevlje odvijalo se, uz neizbježan oprez i nesigurnost koju je »vrući biogradski kunfin« neminovno pratio više od jednog stoljeća, više ili manje nesmetanim ritmom. Iako su tijekom kandijskog rata učestale agrarne operacije (mahom kupoprodaje) graničnih, opasnih i teže iskoristivih agrarnih površina, što bi moglo upućivati da je njihova prodajna cijena tada znatno padala, primjetno je da se ni u danima najtežih ratnih zbivanja na ovim prostorima, u notarskim ugovorima ne izostavljaju imena težaka - obrađivača tih čestica. O turskoj prisutnosti na biogradskoj granici svjedoče, nadalje, naznake koje u tim ugovorima susrećemo za teritorij koji se nalazio pod turskom vlašću (terren che fu turcho), te koji je, najčešće, izvjesno vrijeme

83 SZB, bilježnik Francesco Bonicelli, b. II, fasc. XIV, str. 37'-38 (13. 3. 1717); b. II, fasc. XVIII, str. 90-90' (2. 11. 1719); bilježnik Tomaso de Franceschi, b. I, fasc. II, str. 71'-72 (28. 10. 1723); b. I, fasc. V, str. 20' (1. 4. 1729); b. I, fasc. V, str. 42'-43 (2. 4. 1729); b. II, fasc. XVIII, str. 28-28' (15. 10. 1737).

nakon ponovnog vraćanja u sastav biogradskog okruga, bio nedostupan i opasan za svakodnevne poljodjelske radove. Ipak, ratnim razaranjima i stalnim turskim upadima usprkos, a o tome zorno svjedoči analiza dokumenata XVII. stoljeća, život najvećeg dijela pučanstva Biograda i njegove bliže okolice, odvijao se kao i u doba mira. Iako su svi stanovnici biogradskog okruga sposobni za oružje imali kao pretežit zadatak odazivanje na vojni poziv mletačkog zapovjedništva, te je u godinama najžešćih ratnih zbivanja na ovim prostorima (napose početne godine kandijskog rata), agrarna proizvodnja nužno trpjela od nedostatka radne snage, izvori pokazuju da je tek manji dio biogradskog agrarnog okruga bio neobrađen i zakrčen. Ratne štete i razaranja bila su, bez sumnje drastična i za suvremenike dojmlija, ali, prije svega, posljedicama ograničena na manji broj godina. Stoljetni ritam života i svakodnevlja, zasnovanog na poljodjelstvu, marljivom obrađivanju plodnog zaleđa, ali i tvrdom, mukotrpnom otimanju zemlje krševitim terenima, proces je koji se može mjeriti stoljetnim rasponom »dugog povijesnog trajanja«. Ratovi i razaranja mogli su ga za povremeno usporiti i za trenutak zaustaviti, ali nikako bitno i na duge vremenske staze promijeniti.

Lovorka Čoralić: BIOGRAD IN THE 17th AND 18th CENTURIES

S u m m a r y

In the introduction author brings the review of up to now historiographic results of history in Biograd area, particularly for the period of the 17th and 18th centuries. Presented here is the historical development of Biograd and its surrounding in the time of Venetian-Turkish wars, with special accent on this region as the anti-Turks border strongpoint. The 17th century and especially the period of the Candian war, when Biograd happened to be destroyed, is pointed out in particular. In the second part of the paper, considering the original material from the Zadar archive (notarial papers), author points out the types of agrarian relations at Biograd area, emphasizing mostly mentioned bearers of agrarian managing.